

Σειρά: **δια-ΛΟΓΟΣ**
Φιλοσοφική Βιβλιοθήκη / Μελέτες

Διεύθυνση Σειράς
Δημήτρης Ν. Λαμπρέλλης

Κυκλοφορούν

- Παναγιώτης Νούτσος, *Για τον ρατσισμό των κοινωνιών μας*.
- Friedrich Nietzsche, *Επιστολές. Επιλογή από την αλληλογραφία του*.
- Παναγιώτης Νούτσος, *Ο Marx στον καθρέφτη*.
- Δημήτρης Ν. Λαμπρέλλης, *Φιλοσοφία και κοινωνικά συγκεκριμένο στον Πολιτικό του Πλάτωνα. Η περίπτωση της ανομοιότητας ή διαφοράς*.
- *Βιοηθικοί Προβληματισμοί*. Επιμέλεια: Μαρία Κανελλοπούλου-Μπότη – Φερενίκη Παναγοπούλου-Κουτνατζή.
- Πέτρος Α. Γέμτος, *Θεσμοί ως κεντρική μεταβλητή των κοινωνικών επιστημών. Μια φιλοσοφική-διεπιστημονική θεώρηση*.
- Δημήτρης Ν. Λαμπρέλλης, *Το παίγνιο του κόσμου και η προβληματική μιας μη μεταφυσικής κατεύθυνσης του στοχασμού*.
- Δημήτρης Ν. Λαμπρέλλης, *Το βλέμμα και το αίμα. Μη αναπαραστατικές συσπειρώσεις του τραγικού στον Ευριπίδη. Το παράδειγμα της Μήδειας*.
- Παναγιώτης Νούτσος, *Κεντρικό καφενείο «Ο Λαϊκισμός»*.
- *Βιοηθικοί Προβληματισμοί II. Το πρόσωπο*. Επιμέλεια: Μαρία Κανελλοπούλου-Μπότη – Φερενίκη Παναγοπούλου-Κουτνατζή.

Υπό έκδοση

- Friedrich Nietzsche, *Οι σημειώσεις για τον Ζαρατούστρα*.
- Γιάννης Πρελορέντζος, *Φιλοσοφία και λογοτεχνία στη Γαλλία, 1930-1960*.

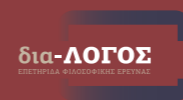
Το βιβλίο, συνέχεια του προγενέστερου «Βιοηθικοί Προβληματισμοί, 2014», αποτελεί μια εκτενή συλλογή αναλύσεων για τα πιο σημαντικά και επίκαιρα ζητήματα βιοηθικής και ιατρικής ευθύνης που εστιάζουν στο πρόσωπο. Επικεντρώνεται καίρια στην πολυσήμαντη και φορτισμένη θεολογικά, φιλοσοφικά, νομικά και αισθητικά έννοια του προσώπου, η οποία αντιμετωπίζεται σφαιρικά από εκπροσώπους πολλών και διαφορετικών επιστημονικών πεδίων.

Εξετάζει διεξοδικά τα κύρια αλλά και εξαιρετικά πρόσφατα ερωτήματα που προκύπτουν από τη σχεδόν ανεξέλεγκτη πλέον εξέλιξη της τεχνολογίας όσον αφορά το πρόσωπο και την ανθρώπινη διάστασή του. Παράλληλα αναδεικνύει την κυριότερη αδυναμία που παρουσιάζουν οι περισσότερες σύγχρονες ηθικές θεωρίες αναφορικά με την έννοια του προσώπου. Περαιτέρω, αναλύει τα νομικά ζητήματα της ταυτότητας του φυσικού προσώπου, τα οποία σχετίζονται και με την αλλαγή του φύλου. Για πρώτη φορά στην Ελλάδα αναλύονται ζητήματα ιατρικής ευθύνης και βιοηθικής στο ειδικότερο πεδίο της χειρουργικής προσώπου (πλαστικών επεμβάσεων στο πρόσωπο, όπως οι ρυτιδεκτομές, οι βλεφαροπλαστικές περιοδοντολογίας, εμφυτευματολογίας, κ.ά). Πρόκειται για κάποιες από τις πιο σημαντικές ειδικότητες της χειρουργικής, αν όχι τόσο γνωστές στο ευρύ κοινό, καθώς αφορούν στο ίδιο το πρόσωπο του ασθενούς, το οποίο κατεξοχήν συνδέεται με την εικόνα και την προσωπικότητά του ατόμου. Σκοπός είναι να αναδειχθεί μέσα από τις μελέτες η αξία και τη σημασία του προσώπου και της εικόνας του στο δίκαιο, την ιατρική, τη φιλοσοφία και την ηθική.

↳ www.papazisi.gr

28

ΜΑΡΙΑ ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΥ-ΜΠΟΤΗ, ΦΕΡΕΝΙΚΗ ΠΑΝΑΓΟΠΟΥΛΟΥ-ΚΟΥΤΝΑΤΖΗ [επίμ.]
Βιοηθικοί προβληματισμοί II [Το πρόσωπο]

ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ / ΜΕΛΕΤΕΣ

28

Βιοηθικοί προβληματισμοί II

Το πρόσωπο

Επιμέλεια

Μ. Κανελλοπούλου-Μπότη
Φ. Παναγοπούλου-Κουτνατζή

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΠΑΠΑΖΗΣΗ

Philip Brey
Elly Vintiadis
Πνεελόπη Αγαλλοπούλου
Αριστείδης Αντσακλής
Αλεξάνδρα Βάρκα-Αδάμη
Σπύρος Βλαχόπουλος
Ελένη Βουλιγέα - Μαρία Σιταρά
π. Μακάριος Γκρινιεζάκης
Δημήτρης Ζωγραφόπουλος
Πόπη Καλαμπούκα
Ελένη Καλοκαιρινού
Μαρία Κανελλοπούλου-Μπότη
Μάρω Κασιώτη-Φεργάδη
Ισμήνη Κριάρη
Τάνια Κυριάκου
Μιχαήλ Κ. Μαντζανάς
Φερενίκη Παναγοπούλου-Κουτνατζή
Θεοφανά Παπαζήση
Ευάγγελος Πρωτοπαπαδάκης
Ευσταθία Κ. Σινανιώτη
Χαρά Σπηλιοπούλου
Ελισάβετ Συμεωνίδου-Καστανίδου
Βασίλειος Κ. Ταρλατζής
Σταυρούλα Τσινόρεμα
Κατερίνα Φουντεδάκη
Κωνσταντίνος Ν. Χριστοδούλου

ΒΙΟΗΘΙΚΟΙ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΣΜΟΙ ΙΙ

Το πρόσωπο

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΣΕΙΡΑΣ: Δημήτρης Ν. Λαμπρόλλης

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΠΑΠΑΖΗΣΗ ΑΕΒΕ

Μαρία Κανελλοπούλου-Μπότη
Φερηνίκη Παναγοπούλου-Κουνατζή

Βιοηθικοί Προβληματισμοί II

ISBN 978-960-02-3166-3

Copyright © 2015: Εκδόσεις ΠΑΠΑΖΗΣΗ ΑΕΒΕ
Νικηταρά 2 & Εμμ. Μπενάκη, 106 78 Αθήνα
Τηλ.: 210-38.22.496, 210-38.38.020
Fax: 210-38.09.150
site: www.papazisi.gr
e-mail: papazisi@otenet.gr

Υποκατάστημα Θεσσαλονίκης
Σιατίστης 7, 54 631 Θεσσαλονίκη
Τηλ.: 210 38.09.150
e-mail: natasapelagidou@papazisi.gr

Εκτόπωση: Printfair (digital & offset solutions)
Σόλωνος 119, Αθήνα 106 78
Τηλ.: 210 33.00.606
site: www.printfair.gr
e-mail: info@printfair.gr

Απαγορεύεται η μερική ή ολική αναδημοσίευση του έργου αυτού, καθώς και η αναπαραγωγή του με οποιοδήποτε μέσο χωρίς σχετική άδεια του Εκδότη.

ΜΑΡΙΑ ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΥ-ΜΠΟΤΗ
ΦΕΡΕΝΙΚΗ ΠΑΝΑΓΟΠΟΥΛΟΥ-ΚΟΥΤΝΑΤΖΗ

(Επιμέλεια)

ΒΙΟΗΘΙΚΟΙ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΣΜΟΙ ΙΙ

Το πρόσωπο

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΠΑΠΑΖΗΣΗ

ΑΘΗΝΑ 2015

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος.....	11
Εισαγωγή.....	13

Κεφάλαιο 1

Φιλοσοφική Προσέγγιση

1. Philip Brey: Self-identity and the evaluation of medical technology	53
2. Ελένη Καλοκαιρινού: Το ανθρώπινο πρόσωπο και η φιλοσοφία: για μια ηθική του προσώπου	67
3. Σταυρούλα Τσινόρεμα: Το πρόσωπο και η αρχή της προσωπικότητας στη νεότερη ηθική φιλοσοφία και τη βιοηθική	85
4. Ευάγγελος Πρωτοπαπαδάκης: Η ευθανασία και το διακύβευμα της αυτονομίας.....	115
5. Μιχαήλ Κ. Μαντζανάς: Βιοηθική και πρόσωπο: Αρχαία, βυζαντινή και σύγχρονη προοπτική.....	137
6. Τάνια Κυριάκου: Βιοηθική με ένα ανθρώπινο πρόσωπο.....	161

Κεφάλαιο 2 Νομική Προσέγγιση

7. Πηνελόπη Αγαλλοπούλου: Αρχές προστασίας του φυσικού προσώπου στο πλαίσιο της βιοϊατρικής. 173
8. Κατερίνα Φουντεδάκη: Το πρόσωπο και το πράγμα στο αστικό δίκαιο 199
9. Ισμήνη Κριάρη: Η νομική σημασία του ανθρωπίνου προσώπου την εποχή της γενετικής. 221
10. Ελισάβετ Συμεωνίδου-Καστανίδου: Το χρονικό σημείο έναρξης της ανθρωπίνης ζωής στο ποινικό δίκαιο. 281
11. Αλεξάνδρα Βάρκα-Αδάμη: Το τέλος του προσώπου 303
12. Μαρία Κανελλοπούλου-Μπότη: Ενημέρωση και συναίνεση στην πλαστική κοσμητική χειρουργική προσώπου 331
13. Σπύρος Βλαχόπουλος: Ζητήματα αστικής ευθύνης του Δημοσίου και των ΝΠΔΔ στο πεδίο της χειρουργικής προσώπου 363
14. Φερενίκη Παναγοπούλου-Κουτνατζή: Αιούσια πατρότητα . . . 375
15. Θεοφανώ Παπαζήση: Η ταυτότητα του φυσικού προσώπου. . . 411
16. Κωνσταντίνος Ν. Χριστοδούλου: Η αλλαγή φύλου εξ επόψεως αστικού δικαίου 447
17. Δημήτρης Ζωγραφόπουλος: Η αποζημίωση από εργατικό ατύχημα λόγω παραμόρφωσης του προσώπου συνδικαλίστριας (υπόθεση Κούνεβα) 473
18. Πόπη Καλαμπούκα: Η υποχρέωση ενημέρωσης και η ευθύνη του φορέα αποθήκευσης βλαστικών κυττάρων. 515

Κεφάλαιο 3 Ιατρική Προσέγγιση

19. Αριστείδης Αντσακλής: Το έμβρυο και τα δικαιώματά του . . . 531
20. Βασίλειος Κ. Ταρλατζής: Επιπλοκή ιατρικής πράξης -
Θεραπευτικός κίνδυνος - ιατρικό σφάλμα - lege artis.
Ιατρική πράξη: Χρήσιμες ιατρικές έννοιες για τους
εφαρμοστές του δικαίου. 543
21. Χαρά Σπηλιοπούλου: Ο σεβασμός στο πρόσωπο του
νεκρού 551
22. Elly Vintiadis: The Importance of Pluralism in Psychiatry . . . 559
23. Μάρω Καψιώτη-Φεργάδη: Το ακούσιο ιατρικό σφάλμα από
την οπτική γωνία της γνωστικής ψυχολογίας 581
24. Ευσταθία Κ. Σινανιώτη: Ηθικά ζητήματα στην
εμφυτευματολογία 625

Κεφάλαιο 4 Θεολογική και Ιστορική Προσέγγιση

25. π. Μακάριος Γκρινιεζάκης: Πρόσωπο και έρωτας: Η ανάδειξη
του ανθρώπινου προσώπου μέσα από την ερωτική κοινωνία . . . 671
26. Ελένη Βουλιγέα - Μαρία Σιταρά: Το πρόσωπο στην αρχαία
ελληνική τέχνη 681

Η ΕΥΘΑΝΑΣΙΑ ΚΑΙ ΤΟ ΔΙΑΚΥΒΕΥΜΑ ΤΗΣ ΑΥΤΟΝΟΜΙΑΣ

*Ευάγγελος Δ. Πρωτοπαπαδάκης
Επίκουρος Καθηγητής Εφαρμοσμένης Ηθικής
Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών
eprotopa@ppp.uoa.gr, www.protopapadakis.gr*

Η περί την ευθανασία ηθική συζήτηση είναι πάντοτε δυσχερής – ακανθώδης, θα μπορούσα να πω. Ο λόγος για τον οποίον μας δυσκολεύει τόσο, είναι διότι κατ' ουσίαν αφορά μια *οριακή εξαίρεση*: η συντριπτική πλειονότητα των συνανθρώπων μας, στην συντριπτική πλειονότητα των περιστάσεων που η ζωή και η μοίρα επιφυλάσσουν στο είδος μας, αποζητούν με κάθε τρόπο να διατηρηθούν στην ζωή. Για τους περισσότερους από εμάς η ζωή αποτελεί κατ'άσταση απροϋπόθετα και απολύτως επιθυμητή: ο θάνατος, συνεπώς, ως άρση, διακοπή ή στέρηση αυτής είναι σε κάθε περίπτωση τουλάχιστον ανεπιθύμητος. Και αφού όλοι αντιλαμβανόμαστε κατ' αυτόν τον τρόπο την ζωή, δεν μπορεί παρά αυτή να είναι καλή, και ο θάνατος το αντίθετο. Μόνο ένα στατιστικώς ασήμαντο ποσοστό ανθρώπων, και τούτοι πάλι σε *πάρα πολύ ειδικές περιστάσεις*, επιλέγουν να τερματίσουν την ζωή τους ή, όταν οι ίδιοι αδυνατούν να το πράξουν, ζητούν από άλλους να τους θανατώσουν. Είναι εύλογο, συνεπώς, η αρχιτεκτονική της ηθικής μας, κάθε ανθρώπινης

ηθικής, να είναι βασισμένη στο *αξίωμα της ζωής*: η ζωή καθ' εαυτήν αποτελεί είτε το ύψιστο αγαθό είτε, έστω, την αναγκαία συνθήκη βίωσης του όποιου αγαθού· πάντως, σε κάθε περίπτωση αποτελεί την οριακή συνθήκη υπαρξης της ίδιας της ηθικής. Η ηθική από την πλευρά της ως έργο της έχει να διευθετεί τη ζωή μας εντός της κοινότητας, να την καθιστά άξια να βιώνεται, να την εξορθολογίζει, γενικώς, να την βελτιώνει. Τι συμβαίνει, ωστόσο, όταν η εστίαση της ηθικής πρέπει να μετακινηθεί από τη βέλτιστη διευθέτηση της ζωής στη βέλτιστη διευθέτηση των περι τον θάνατο; Στην περίπτωση αυτή η ηθική σκέψη διόλου απροσδόκητα φαίνεται να περιέρχεται σε αμηχανία, η οποία ενίοτε την οδηγεί στην υιοθέτηση αμυντικών – άρα ήμισα πειστικών – στάσεων.

Στο σύντομο αυτό δοκίμιο θα υιοθετήσω την αντίληψη πως η ζωή, παρότι είναι η αδήριτη προϋπόθεση και το μόνο έδαφος θεμελίωσης της ηθικής, δεν μπορεί να αποτελεί ούτε το μοναδικό, ούτε, έστω, το κεντρικό αξίωμα αυτής. Αντιθέτως, συμμεριζόμενος την οπτική του Kant, κατά τον οποίον το μοναδικό αξίωμα της ηθικότητας δεν μπορεί να είναι άλλο από την αυτονομία του ανθρώπου, θα εξετάσω τους τρόπους κατά τους οποίους η ανταπόκριση (ή η μη ανταπόκριση) στο αίτημα για ευθανασία επηρεάζει την αυτονομία εκείνου που την αιτείται. Αρχικά θα παρουσιάσω συνοπτικά τους λόγους για τους οποίους ο Kant θεωρεί πως η αυτονομία αποτελεί οριακή συνθήκη της ηθικότητας. Στη συνέχεια θα ειθέςω τα επιχειρήματα εκείνων που αντιλαμβάνονται το αίτημα για ευθανασία ως φαλκίδευση της αυτονομίας του ηθικού προσώπου, κυρίως διότι εστιάζουν στην εκ μέρους του Kant απερίφραστη καταδίκη της αυτοκτονίας - ή, τουλάχιστον, μιας μορφής της. Θα αμφισβητήσω τη θέση πως η ευθανασία είναι *ως τέτοια* ασύμβατη με την αυτονομία του ηθικού προσώπου, όπως, τουλάχιστον, ο ίδιος ο Kant αντιλαμβάνεται αυτήν την τελευταία. Αντιθέτως, θα ισχυρισθώ πως υπό προϋποθέσεις το αίτημα για ευθανασία

δύναται να αποτελεί αφ' ενός γνήσια έκφραση της ελεύθερης βούλησης του αιτουμένου, και αφ' ετέρου έσχατο τρόπο διάσωσης της αξιοπρέπειάς του ηθικού προσώπου. Θα ολοκληρώσω τη σύντομη αυτή συζήτηση υιοθετώντας την *οπτική του συγγραφέα*, την οποία εισηγείται ο Thomas Hill ως την πλέον συμβατή με την καντιανή αντίληψη περί αυτονομίας, δυνάμει της οποίας η ευθανασία μπορεί να αποτελεί την μόνη ταιριαστή κατακλείδα του βιβλίου της ζωής ενός ανθρώπου.

Προτού, όμως, προχωρήσω στη σχετική συζήτηση, απαραίτητο είναι να διευκρινίσω δύο σημεία: κατά την εξέταση του θέματος δεν θα απασχοληθώ διόλου με το ερώτημα περί του εάν και σε ποιές περιπτώσεις η αποδοχή ή η απόρριψη της ευθανασίας ενδέχεται να αποβεί επωφελής ή επιζήμια για το κοινωνικό σύνολο. Το ερώτημα αυτό αποτελεί αντικείμενο άλλης συζήτησης. Στο πλαίσιο της καντιανής οπτικής που υιοθετώ, η διασφάλιση της αυτονομίας του ανθρώπου είναι *απροϋπόθετη* και *επιβάλλεται ανεξαρτήτως των όποιων συνεπειών*. Το δεύτερο σημείο αφορά το είδος της ευθανασίας που θα εξετάσω στο πλαίσιο αυτής της συζήτησης: θα απασχοληθώ μόνον με την ειούσια ευθανασία, εκείνην, δηλαδή, στο πλαίσιο της οποίας κάποιος ανιάτως πάσχων και επωδύνως θνήσκων συνάνθρωπός μας προβάλλει σπουδαία και επίμονη απαίτηση να του διενεργηθεί ευθανασία, και αυτός που ανταποκρίνεται στο αίτημά του το πράττει από οίκτο προς τον πάσχοντα.¹ Ο τρόπος με τον οποίον το αίτημα για ευθανασία ενδέχεται να ικανοποιηθεί, είτε ενεργητικά είτε παθητικά, στο πλαίσιο της συζήτησης αυτής είναι ηθικώς αδιάφορος.²

1. Για μια εκτενέστερη συζήτηση των προϋποθέσεων και των όρων της ευθανασίας βλέπε, μεταξύ άλλων, Ε. ΠΡΩΤΟΠΑΠΑΔΑΚΗΣ, Η Ευθανασία απέναντι στη Σύγχρονη Βιοηθική, Σάκκουλας, Αθήνα 2003, 40-44.

2. Για τα είδη της ευθανασίας βλέπε, μεταξύ άλλων, Ε. ΠΡΩΤΟΠΑΠΑΔΑΚΗΣ, ό. π., σ. 45-60. Για την διάκριση της ευθανασίας σε

1. Γιατί η αυτονομία;

Τι είναι, λοιπόν, η αυτονομία, και γιατί αποτελεί το θεμέλιο και το μοναδικό αξίωμα της ηθικότητας; Επειδή στην σκέψη μου φαντάζει αδύνατον να απαντηθούν τα ερωτήματα αυτά με τρόπο καλύτερο από αυτόν με τον οποίον ο Immanuel Kant τα απαντά, επιτρέψτε μου απλώς να παραθέσω τις σκέψεις του: η αυτονομία, λέει ο Kant, είναι «η ιδιότητα της θέλησης να είναι η ίδια νόμος στον εαυτό της»³, ιδιότητα που καθιστά την θέληση των ελλόγων όντων *ελεύθερη*⁴, τους δίνει, δηλαδή, την δυνατότητα [α] να πράττουν «ανεξάρτητα από ξένα καθοριστικά αίτια»⁵ και [β] να υπακούουν σε μια «αιτιότητα που υπόκειται σε αμετάβλητους, αλλά ειδικούς νόμους».⁶ Η πρώτη ερμηνεία της ελευθερίας είναι αρνητική: μας δείχνει *τι δεν είναι* η ελευθερία, και όχι *τι είναι*, και για τον λόγο αυτό, σημειώνει ο Kant, «είναι ακατάλληλη να μας διαφω-

ενεργητική και παθητική, και για την διαφοροποίηση που αυτή (δικαιολογημένα ή μη) συνεπάγεται για την ηθική αξιολόγηση εκάστης, ιδιαιτέρως σημαντικό είναι το έργο του J. RACHELS, *Active and Passive Euthanasia*, *New England Journal of Medicine* 1975 (292), σ. 78-80. Βλ. και M. BOTTIS, *Structuring the issues in euthanasia*, in: Mary Paratheodorou (eds.), *Déliquance et Insecurite en Europe*, 2001, 257. Διαθέσιμο στο [ssrn](http://ssrn.com).

3. I. KANT, *Τα Θεμέλια της Μεταφυσικής των Ηθών*, εισαγωγή – μετάφραση – σχόλια Γ. Τζαβάρας, Δωδώνη, Αθήνα 1984, § 87: «αυτονομία της θέλησης είναι η ιδιότητα της θέλησης να είναι η ίδια νόμος στον εαυτό της» και § 98: «Αλλά τι άλλο μπορεί να είναι η ελευθερία της θέλησης παρά αυτονομία, δηλαδή η ιδιότητα της θέλησης να είναι η ίδια νόμος στον εαυτό της».

4. Ο. π., § 98.

5. Ο. π., § 97.

6. Ο. π., § 97-98.

τίσει ως προς την ουσίας της». ⁷ Από αυτή την αρνητική ερμηνεία, ωστόσο, προκύπτει μια δεύτερη, η οποία είναι «θετική, πλουσιότερη και γονιμότερη έννοια της ελευθερίας». ⁸ Υπό το πρίσμα αυτής της δεύτερης ερμηνείας:

*«Η πρόταση: 'η θέληση είναι σε όλες τις πράξεις νόμος στον εαυτό της' αναδιατυπώνει απλά το αξίωμα: δεν πρέπει να πράττουμε σύμφωνα με κανέναν άλλον γνώμονα, από εκείνον που μπορεί να εκληφθεί ως καθολικός νόμος. Αλλά αυτή ακριβώς είναι η διατύπωση της κατηγορικής προστακτικής, και το αξίωμα της ηθικότητας· άρα μια ελεύθερη θέληση και μια θέληση κάτω από ηθικούς νόμους είναι το ίδιο και το αυτό».*⁹

Με άλλα λόγια, η ελευθερία της θέλησης στην αρνητική της μορφή

*«... είναι ανεξαρτησία από ξένα καθοριστικά αίτια (π.χ. από την φυσική αναγκαιότητα, από τις ροπές και τα πάθη)· αυτή η έννοια είναι αρνητική, επειδή δεν κάνει άλλο από του να αρνείται την ετερονομία. Η θετική ελευθερία ταυτίζεται με την αυτονομία, δηλαδή με την ιδιότητα της θέλησης να θέτει η ίδια τον νόμο στον εαυτό της».*¹⁰

Η θέληση ενός έλλογου όντος, ωστόσο, δεν μπορεί να θέτει στον εαυτό της οποιονδήποτε νόμο: και η ίδια «δεν είναι εντελώς χωρίς νόμο», αφού η ελευθερία της «πρέπει να είναι μια αιτιότητα που υπόκειται σε αμετάβλητους, αλλά ειδικούς νόμους· αλλιώς η μια ελεύθερη θέληση θα ήταν ουτοπία». ¹¹ Ο νόμος αυ-

7. Ο. π., § 97.

8. Ο. π.

9. Ο. π., § 98.

10. Ο. π., σ. 107, σημ. 134.

11. Ο. π., § 98.

τός, ωστόσο, δεν μπορεί να είναι αυθαίρετος, αλλά οφείλει να διέπεται από

*«... το αξίωμα της θέλησης [...] να μην πράττει ποτέ σύμφωνα με άλλο γνώμονα, παρά μόνο με τον γνώμονα που μπορεί να γίνει καθολικός νόμος, άρα να πράττει μόνο έτσι, ώστε η θέληση [...] μέσω του γνώμονά της να μπορεί να θεωρεί τον εαυτό της ταυτόχρονα ως καθολικό νομοθέτη».*¹²

Ας δούμε τώρα για ποιους λόγους η αυτονομία, η θετική, δηλαδή, ελευθερία της βούλησης του έλλογου όντος, αποτελεί το μοναδικό αξίωμα της ηθικότητας. Γράφει ο Kant:

*«Μέσα στο κράτος των σκοπών το κάθε τι έχει είτε μια τιμή, είτε μια αξιοπρέπεια [...] Ό, τι είναι υπεράνω κάθε τιμής, και συνεπώς δεν έχει κανένα ισότιμό του, αυτό έχει αξιοπρέπεια [...] αλλά εκείνο που αποτελεί τον αναγκαίο όρο, κάτω από τον οποίο ένα ον μπορεί να γίνει αυτοσκοπός [...] έχει μια εσωτερική αξία, δηλαδή αξιοπρέπεια».*¹³

Ποιος είναι, λοιπόν, αυτός ο αναγκαίος όρος; Η ηθικότητα, απαντά ο Kant, η οποία είναι

*«... ο απαραίτητος όρος, κάτω από τον οποίο ένα έλλογο ον μπορεί να είναι αυτοσκοπός· γιατί μόνον με την ηθικότητα είναι δυνατόν να υπάρξει ως νομοθέτης ένα μέλος μέσα στο κράτος των σκοπών. Άρα η ηθικότητα και η ηθική ανθρωπότητα είναι οι μόνες που έχουν αξιοπρέπεια».*¹⁴

12. Ό. π., § 76.

13. Ό. π., § 77.

14. Ό. π.

Τι είναι αυτό, όμως, που επιτρέπει στην ηθικότητα να προβάλλει τόσο υψηλές αξιώσεις;

«...Δεν είναι τίποτε άλλο από το προνόμιο που παρέχουν στο έλλογο ον να νομοθετεί καθολικά, και έτσι το καθιστούν ικανό να γίνεται μέλος σε ένα ενδεχόμενο κράτος των σκοπών [...] ως αυτοσκοπός και άρα ως νομοθέτης [...] ως ον ελεύθερο από όλους τους φυσικούς νόμους, που υπακούει μόνον σε εκείνους που το ίδιο νομοθετεί, και σύμφωνα με τους οποίους οι υποκειμενικοί του γνώμονες ανάγονται σε μια καθολική νομοθεσία, στην οποία το έλλογο ον ταυτόχρονα υποτάσσεται. Γιατί το έλλογο ον δεν έχει καμία άλλη αξία, από αυτήν που του δίνει ο ηθικός νόμος. [...] Η αυτονομία, λοιπόν, είναι το θεμέλιο της αξιοπρέπειας...»¹⁵

Ας συνοψίσουμε τα παραπάνω: η θετική ελευθερία του έλλογου όντος, εν προκειμένω του ανθρώπου, ταυτίζεται με την αυτονομία του, η οποία συνίσταται στη δυνατότητα της θέλησης να γίνεται η ίδια νόμος στον εαυτό της νομοθετώντας καθολικά και υποτασσόμενη μόνον στους γνώμονες που η ίδια υιοθετεί, και οι οποίοι *δύναται να αναχθούν* σε μια καθολική νομοθεσία. Η κατ' αυτόν τον τρόπο νοούμενη αυτονομία αποσπά τον άνθρωπο από το βασιλείο της νομοτέλειας, στο οποίο ούτως ή άλλως ανήκει ως φυσικό ον από κοινού με όλα τα υπόλοιπα, και τον εντάσσει στο κράτος των σκοπών: από *ένα ακόμη* πλάσμα της δημιουργίας ο άνθρωπος γίνεται *ηθικό πρόσωπο*, και για τούτο *αναντικατάστατος*. Το έλλογο ον πλέον διαθέτει *μη ανταλλάξιμη* αξία, δηλαδή *αξιοπρέπεια*, και το μοναδικό αυτό γνώρισμά του είναι ήδη αρκειτό ώστε αυτό να λογίζεται ως έσχατος σκοπός, δηλαδή *αυτοσκοπός*.

15. Ό. π., § 79.

2. Αυτονομία και ευθανασία

Αν η αυτονομία του έλλογου όντος αποτελεί το θεμέλιο τόσο της αξιοπρέπειάς του όσο και της ηθικότητας συνολικά, και εάν η αυτονομία συνίσταται στην δυνατότητα της θέλησης του ηθικού προσώπου να γίνεται η ίδια νόμος στον εαυτό της, η ηθική συζήτηση για την ευθανασία – τουλάχιστον υπό το πρίσμα της καντιανής οπτικής – μάλλον φαίνεται να προαλείφεται απλή και σύντομη: από την στιγμή που το έλλογο ον επιθυμεί και ζητά (συνειδητά και επίμονα) να τερματισθεί η ζωή του, η ανταπόκριση στο αίτημά του και η ικανοποίηση της επιθυμίας του αυτής φαίνεται να αποτελεί εκ μέρους εκείνου που θα τον συνδράμει την έσχατη πράξη διαφύλαξης της αυτονομίας και, συνακόλουθα, της αξιοπρέπειας του αιτουμένου. Αντιθέτως, η άρνηση, η αδιαφορία ή η υιοθέτηση ουδέτερης στάσης φαίνονται να απομειώνουν την αυτονομία του πάσχοντος, γεγονός που πλήττει βάναιυσα την αξιοπρέπειά του. Σε ό, τι αφορά την ευθανασία, ιδίως, το αίτημα για τη διενέργεια της οποίας συνήθως οφείλεται στην βίωση αφόρητης σωματικής οδύνης από την πλευρά του αιτουμένου, η απώλεια της αξιοπρέπειας είναι προφανής σε όσους έρχονται σε επαφή με τον πάσχοντα, ακόμη και εάν αυτοί δεν έχουν ποτέ τους εγκύψει στην ηθική σκέψη του Kant.

Ενάντια στο προφανές, ωστόσο, οι πλέον ένθερμοι πολέμιοι της ευθανασίας είτε ανήκουν οι ίδιοι στην καντιανή παράδοση, είτε αντλούν τα πλέον αποτελεσματικά επιχειρήματά τους από αυτήν. Και, όπως θα δούμε ευθύς αμέσως, η καντιανή ηθική έχει ορισμένους καλούς λόγους να απορριπτει την ευθανασία.

2.1 Η ευθανασία ως φαλλίδευση της αυτονομίας

Ο ίδιος ο Kant δεν αναφέρεται σε κανένα σημείο των ηθικών του πραγματειών *ειδικώς* στην ευθανασία. Η σκέψη του, όμως, απα-

σχολήθηκε με το ζήτημα της αυτοκτονίας, και δεδομένου ότι η ευθανασία μοιράζεται με την αυτοκτονία την απόφαση του έλλογου όντος να τερματισθεί η ζωή του, φαντάζει αρκετά εύλογο αυτά που ο Kant πρεσβεύει για την αυτοκτονία να δύνανται να τύχουν κατ' αναλογίαν εφαρμογής και στην περίπτωση της ευθανασίας.¹⁶ Και η αλήθεια είναι πως ο Kant καταδικάζει την αυτοκτονία απερίφραστα ως απόφαση που αντίκειται σε ένα *τέλειο καθήκον* του έλλογου όντος *προς τον εαυτό του*, δηλαδή ως επιλογή της οποίας ο γνώμονας δεν θα μπορούσε να γίνει σε καμία περίπτωση καθολικός νόμος της φύσης. Γράφει συγκεκριμένα:

«Ένας άνθρωπος που έχει φτάσει στην απελισία μετά από μια σειρά ατυχιών νιώθει αηδία για την ζωή, διατηρεί ωστόσο ακόμη την λογική του, ώστε μπορεί να αναρρωτιέται μήπως η αυτοκτονία θα ήταν ενάντια προς το καθήκον απέναντι στον εαυτό του. Εξετάζει, λοιπόν, μήπως ο γνώμονας της πράξης του μπορεί να γίνει καθολικός νόμος της φύσης. Ο γνώμονάς του είναι: από εγωισμό βάζω ως αξίωμα να συντομεύσω την ζωή μου, εφόσον η συνέχισή της μου επιφυλάσσει περισσότερη δυστυχία παρά απόλαυση. Το ζήτημα είναι τώρα εάν αυτό το εγωιστικό αξίωμα μπορεί να γίνει καθολικός νόμος της φύσης. Είναι όμως σαφές ότι ένα φυσικό σύστημα, που θα είχε ως νόμο την αυτοκαταστροφή της ζωής με το ίδιο αίσθημα που αποβλέπει στην αυτοσυντήρηση, αντιφάσκει προς τον εαυτό του και συνεπώς δεν μπορεί να υπάρχει ως φυσικό σύστημα. Άρα, αυτός ο γνώμονας δεν μπορεί να γίνει καθολικός νόμος της φύσης και κατά συνέπεια συγκρούεται εντελώς με το ανώτατο αξίωμα κάθε ηθικότητας».¹⁷

16. I. BRASSINGTON, Killing People: What Kant Could Have Said about Suicide and Euthanasia but Did Not, *Journal of Medical Ethics* 2006 (32), σ. 571–574, ιδίως σ. 571.

17. I. KANT, *Τα Θεμέλια*, § 53-54.

Στο σημείο αυτό θα πρέπει να σημειώσουμε το εξής: εάν η διατήρηση της ύπαρξής μας εκληφθεί κατά την πρόταση του Kant ως τέλειο καθήκον προς τον εαυτό μας, τότε η συμμόρφωσή μας με το καθήκον αυτό είναι αδήριτη, αφού τα τέλεια καθήκοντα συνιστούν κατά τον Kant *αυστηρά και σε στενό νόημα* καθήκοντα και, συνεπώς, είναι *αδυσώπητα*, σε αντίθεση με τα ατελή καθήκοντα, τα οποία είναι *ευρύτερα* (ο Kant τα αποκαλεί *αξέπαινα*) και, συνεπώς, όχι κατά τον ίδιο τρόπο δεσμευτικά.¹⁸ Αυτό σημαίνει πως, ομοίως προς όλα τα υπόλοιπα τέλεια καθήκοντα, η εναρμόνισή μας με το καθήκον μας να μην απεργαζόμαστε τον τερματισμό της ζωής μας δεν δύναται να επαίνεϊται, αφού αυτή είναι αυτονόητη, αλλά η μη εναρμόνισή μας με αυτό αποτελεί αιτία ψόγου - ακριβώς όπως η τήρηση των υποσχέσεών μας (ένα ακόμη τέλειο καθήκον μας προς τους άλλους, στην περίπτωση αυτή¹⁹) δεν επιφέρει τον έπαινο, αλλά η όποια αστοχία ή αδυναμία μας να τηρήσουμε κάποια υπόσχεσή μας πάντοτε επισύρει τον ψόγο.

Όσα ο Kant ισχυρίζεται για την αυτοκτονία θα μπορούσε να υποθέσει κάποιος πως ισχύουν εξ ίσου (ή, και *a fortiori*) στην περίπτωση της ευθανασίας. Το έλλογο ον που αιτείται τον τερματισμό της ζωής του [α] το πράττει διότι «έχει φτάσει στην απελπισία μετά από μια σειρά ατυχιών» και θεωρεί πως «η συνέχισή της [θα του] επιφυλάσσει περισσότερη δυστυχία παρά απόλαυση», και [β] «βάζει ως αξίωμα να συντομεύσει την ζωή του». Αυτό, ωστόσο, σημαίνει πως υιοθετεί ως ρυθμιστική αρχή της βούλησής του έναν γνώμονα ο οποίος είναι *εγγενώς αντιφατικός*, συνεπώς *απολύτως ακατάλληλος* ώστε να καταστεί καθολικός νόμος της φύσης: η βούληση εκείνου που ζητά ευθανασία, συγκεκριμένα, κατευθύνεται από έναν γνώμονα ο οποίος ως έσχατη (ίσως και ως μόνη) στόχευσή

18. Ο. π., § 57.

19. Για την τήρηση των υποσχημένων ως τελείου καθήκοντος προς τους άλλους βλέπε KANT, ό. π., § 54-55.

του έχει την κατάργησή της. Με άλλα λόγια η βούληση του πάσχοντος στην ουσία βούλεται να μην μπορεί πλέον να βούλεται.²⁰ Αυτό, όμως, συνιστά παραδειγματική λογική αντίφαση, ακριβώς όπως είναι λογικώς αντιφατικό να υιοθετείς ως γνώμονά σου τον μη σεβασμό της ιδιοκτησίας, ο οποίος νομοτελειακά καταργεί την έννοια της ιδιοκτησίας, άρα και τη δυνατότητά σου να εφαρμόζεις τον γνώμονα που έχεις υιοθετήσει να μην σέβεσαι την ιδιοκτησία. Η θέληση, όπως είδαμε παραπάνω, δεν μπορεί να είναι εντελώς χωρίς νόμο, αλλιώς η ελευθερία θα ήταν ουτοπία. Αντιθέτως, η θέληση του έλλογου όντος δεν μπορεί παρά να εναρμονίζεται με τους νόμους που καθορίζουν την ίδια την φύση του, δηλαδή με αυτούς του λόγου. Η θέληση του ανθρώπου ακόμη και στην πλήρως αυτόνομη μορφή της, αυτήν που κατά τον Kant θεμελιώνει την αξιοπρέπεια και την ηθικότητα, δεν μπορεί παρά να είναι η θέληση ενός ανθρώπου, δηλαδή ενός ελλόγου όντος. Μια τέτοια θέληση δεν μπορεί να τελεί σε αντίφαση προς τον εαυτό της, γιατί εάν αυτό συνέβαινε, δεν θα ήταν έλλογη, άρα δεν θα επρόκειτο για την θέληση ενός ελλόγου όντος. Νομίζω αυτό εννοεί ο Kant όταν ισχυρίζεται πως εάν η θέλησή μας ήταν εντελώς χωρίς νόμο, η ελευθερία θα ήταν ουτοπία.

20. Για την εν λόγω αντίφαση, επίσης, I. KANT, Lectures on Ethics, edited by Peter Heath and J. B. Schneewind, translated by Peter Heath, Cambridge University Press, Cambridge 1997, § 369: “In fact, however, our life is entirely conditioned by our body, so that we cannot conceive of a life not mediated by the body and we cannot make use of our freedom except through the body. It is, therefore, obvious that the body constitutes a part of ourselves. If a man destroys his body, and so his life, he does it by the use of his will, which is itself destroyed in the process. But to use the power of a free will for its own destruction is self-contradictory. If freedom is the condition of life it cannot be employed to abolish life and so to destroy and abolish itself [...] hence it follows that man cannot have the power to dispose of his life”.

Αν όλα τα παραπάνω που ο Kant προτείνει ισχύουν, τότε πράγματι το αίτημα για ευθανασία υπακούει σε ένα αξίωμα που δεν θα μπορούσε να γίνει καθολικός νόμος της φύσης ως εγγενώς αντιφαστικό, αφού, κατά την Rosamond Rhodes, ένα τέτοιο αίτημα θα διέπετο από έναν γνώμονα ο οποίος

*«θα απαιτούσε να χρησιμοποιηθεί η ικανότητα να διευθύνει κάποιος την ζωή του με σκοπό να αρθεί η δυνατότητα του ίδιου να διευθύνει την ζωή του – πράγμα που σημαίνει να επιθυμεί κάποιος την ύπαρξη και την μη ύπαρξη του ίδιου πράγματος».*²¹

Το γεγονός, συνεπώς, πως πράγματι υπάρχουν έλλογα όντα που σε συγκεκριμένες περιστάσεις της ζωής τους φτάνουν να ζητήσουν να τους διενεργηθεί ευθανασία, μπορεί να σημαίνει μόνον δυο πράγματα: είτε πως λόγω αυτών των ιδιαζουσών περιστάσεων στις οποίες έχουν περιέλθει, οι άνθρωποι αυτοί δεν λειτουργούν πλέον ως έλλογα όντα, είτε πως το αίτημα για ευθανασία πρέπει να ερμηνευθεί ως κραυγή αγωνίας ή ως αίτημα για κάτι άλλο.²² Σε ό, τι αφορά το πρώτο ενδεχόμενο, εάν ο λόγος για τον οποίον ζητεί κάποιος να του διενεργηθεί ευθανασία είναι ο αφόρητος πόνος και ο αδυσώπητος σωματικός βασανισμός, ενδέχεται πράγματι ο πάσχων να μην λειτουργεί πλέον ως έλλογο ον, αλλά το αίτημά του να καθοδηγείται από την παραλυτική επίδραση του πόνου επί της λογικότητάς του. Ως προς το δεύτερο ενδεχόμενο, είναι πιθανόν αυτό που ο πάσχων στην πραγματικότητα επιδιώκει να μην

21. R. RHODES, A Kantian Duty to Commit Suicide and Its Implications for Bioethics, *American Journal of Bioethics* 2007 (7.6), σ. 45-47, ιδίως σ. 45 [η μετάφραση δική μου].

22. P. HUDSON et al., Desire for Hastened Death in Patients with Advanced Disease and the Evidence Base of Clinical Guidelines: A Systematic Review, *Palliative Medicine* 2006 (20), σ. 693-701.

είναι η θανάτωσή του, αλλά η ικανοποίηση *άλλης τάξεως* αναγκών του, όπως, φέρ' ειπείν, να ενταθούν οι προσπάθειες των γιατρών να ανακουφίσουν τον πόνο του²³, ή να τον αγκαλιάσουν λίγο περισσότερο οι οικείοι του σε αυτές τις τελευταίες στιγμές του. Σε κάθε περίπτωση, πάντως, ο πάσχων κατά την καντιανή οπτική είναι αδύνατον να διατυπώνει *λελογισμένο αίτημα ευθανασίας*, συνεπώς, εάν το «αίτημά» του εισακουσθεί, στην πραγματικότητα θα παραβιασθεί η αυτονομία του και θα καταλυθεί η αξιοπρέπειά του ως ηθικού προσώπου.

Πέραν των ανωτέρω, το αίτημα για ευθανασία φαίνεται να αντικείται στην δεύτερη διατύπωση της κατηγορικής προστακτικής του Kant, αυτής που επιτάσσει να «πράττουμε σχετικά με κάθε έλλογον (είτε πρόκειται για τον εαυτό μας είτε για άλλους) με τέτοιο τρόπο, ώστε αυτό το [έλλογο] να ισχύει ταυτόχρονα μέσα στον γνώμονά μας και ως αυτοσκοπός».²⁴ Ή, αλλιώς, «... το έλλογον δεν πρέπει ποτέ να θεωρείται μόνον ως μέσον, αλλά και ως ανώτατος περιοριστικός όρος κατά την χρήση όλων των μέσων, δηλαδή ταυτόχρονα ως σκοπός».²⁵ Ωστόσο, εκείνος που ζητά να θανατωθεί ώστε να [ή, καλύτερα: *για να*] απαλλαγεί από τον αφόρητο πόνο, προφανώς την στιγμή κατά την οποία διατυπώνει το αίτημά του ουδόλως αντιλαμβάνεται τον εαυτό του ως ανώτατο περιοριστικό όρο χρήσης όλων των μέσων, δηλαδή ως αυτοσκοπό· αντιθέτως, σχεδιάζει να μετέλθει την καταστροφή της ύπαρξής του ως μέσον για την επίτευξη ενός άλλου σκοπού, συγκεκριμένα την λύτρωσή του από την οδύνη. Όπως, όμως, ισχυρίζεται άλλου ο Kant,

23. P. A. GLARE, The Euthanasia Controversy. Decision-making in Extreme Cases, *Medical Journal of Australia* 1995 (163), σ. 558.

24. I. KANT, Τα Θεμέλια, § 82.

25. I. KANT, Τα Θεμέλια, § 83.

«... η καταστροφή του υποκειμένου της ηθικότητας στο πρόσωπό μας ισοδυναμεί με την εκρίζωση της ίδιας της ηθικότητας από τον κόσμο, στον βαθμό που κάποιος μπορεί να το κάνει, παρότι η ηθικότητα είναι αυτοσκοπός. Συνεπώς, το να μεταχειρίζεται κανείς τον εαυτό του μόνον ως μέσον προς κάποιον διακριτό σκοπό ισοδυναμεί με τον ευτελισμό της ανθρωπότητας στο πρόσωπό του, η οποία, όμως, του δόθηκε ως καταπίστευμα ώστε να την διατηρήσει».²⁶

Συνοψίζοντας, η ευθανασία – στο πλαίσιο, τουλάχιστον, της καντιανής προσέγγισης – φαίνεται να φαλιδιώνει την αυτονομία του ηθικού προσώπου καταλύοντας κατ' αυτόν τον τρόπο την ηθικότητά του, γεγονός που πλήττει βάνουσα την αξιοπρέπειά του, και όλα αυτά για δύο λόγους: [α] είναι εγγενώς αντιφατική ως ηθική επιλογή, συνεπώς δεν θα μπορούσε να καταστεί καθολικός νόμος, και [β] στο πλαίσιο της το ηθικό πρόσωπο παύει να είναι αυτοσκοπός και υποβαθμίζεται σε απλό μέσον.

2.2 Η ευθανασία ως εγγύηση της αυτονομίας

Όλα τα παραπάνω στη σκέψη μου όντως συνιστούν την πλέον συνεκτική και τεκμηριωμένη²⁷ ηθική καταδίκη της ευθανασίας επί

26. I. KANT, *The Metaphysics of Morals*, edited by Mary Gregor, Cambridge University Press, Cambridge 1991, § 423 [η μετάφραση δική μου].

27. Ωστόσο, όχι *απολύτως πειστική*. Οι σχετικές με την αυτοκτονία θέσεις του Kant έχουν, άλλωστε, προσελκύσει τα βέλη της κριτικής πολλών σύγχρονων σχολιαστών του, οι οποίοι θεωρούν είτε πως [α] η επιλογή της αυτοκτονίας (και, κατ' αναλογία, της ευθανασίας) *δεν αφορμάται* από το “ίδιο αίσθημα που αποβλέπει στην αυτοσυντήρηση”, είτε πως [β] ο γνώμονας που επιτρέπει την αυτοκτονία *θα μπορούσε* υπό προϋποθέσεις να καταστεί καθολικός νόμος, ή ότι [γ] ο επίδοξος αυτόχειρας δεν καταδεικνύει

τη βάση της επίκλησης ενός ηθικού νόμου (για τους καντιανούς: του ηθικού νόμου). Παρόλα αυτά, δεν αισθάνομαι πως επαρκούν ώστε να παράσχουν ικανοποιητικές απαντήσεις σε όλα τα ερωτήματα που δύνανται να εγερθούν σε σχέση με το αίτημα ευθανασίας, ούτε πως καλύπτουν όλες τις αποχρώσεις της τελευταίας ως ηθικής επιλογής. Δεν είναι λίγοι εκείνοι – μεταξύ αυτών και ο γράφων – οι οποίοι θεωρούν πως η εφαρμογή των περί την αυτοκτονία θέσεων του Kant στη σχετική με την ευθανασία συζήτηση συνιστά εξεζητημένη προσαρμογή των απόψεων αυτών σε ένα ζήτημα *ουσιαστικώς διαφορετικό* από εκείνο για το οποίο εξετέθησαν, το οποίο εύλογα αδυνατούν να καλύψουν πλήρως. Με άλλα λόγια, ενώ, για παράδειγμα, η εκ μέρους του Kant καταδίκη της αυτοκτονίας φαίνεται να ανταποκρίνεται άριστα σε περιπτώσεις κατά τις οποίες η σκέψη του επίδοξου αυτόχειρα κινείται, φέρ' ειπείν, από ερωτική απογοήτευση, ή από οργή επειδή αυτός αδικήθηκε κατάφωρα από άλλους, ή από απελπισία διότι, χωρίς να φταίει, έχασε την παρουσία του, ή διότι η μοίρα του στέρησε τους οικειούς του, ή επειδή εθίγη βάνουσα η αξιοπρέπειά του, είναι εντελώς ακατάλληλη να διαχειρισθεί περιπτώσεις κατά τις οποίες το ηθικό πρόσωπο *έχει ήδη απολέσει* την αξιοπρέπειά του μαζί με την αυτονομία του, όταν, επί παραδείγματι, βρίσκεται σε κώμα. Πέραν αυτού, η καντιανή συλλογιστική δεν δείχνει να αφορά περιπτώσεις κατά τις οποίες το ηθικό πρόσωπο εξετάζει τον τερματισμό της ζωής του έχοντας

δυνάμει της επιλογής του αυτής πως αντιλαμβάνεται τον εαυτό του *μόνον ως μέσον*. Μεταξύ άλλων βλέπε σχετικά - εκτός από το ήδη μνημονευθέν έργο του I. BRASSINGTON - και H. J. PATON, *The Categorical Imperative*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia 1947. Επίσης H. WITTWER, *Über Kants Verbot der Selbsttötung*, *Kant-Studien* 2001 (92.2), σ. 180-209, ιδίως από την 187^η έως και την 195^η, καθώς και Y. KANEKO, *The Maxim of Suicide: One Angle on Biomedical Ethics*, *Asian Journal of Social Sciences and Humanities* 2012 (1.3), σ. 5-13.

ως ρυθμιστική αρχή της βούλησής του κυρίως (ή, αποκλειστικά και μόνον) την διαφύλαξη της αξιοπρέπειάς του, κάτι που στην περίπτωση της ευθανασίας είναι ιδιαιτέρως σύνηθες. Ως προς αυτό το τελευταίο, θα μπορούσε κανείς εύλογα να τρέφει ισχυρές επιφυλάξεις ως προς το εάν ο Kant θα καταδίκαιζε ηθικώς ένα αίτημα ευθανασίας, το οποίο θα αποσκοπούσε σε κάτι τέτοιο. Ο κυριότερος λόγος για αυτό είναι οι επιφυλάξεις που φαίνεται να τρέφει ο ίδιος ο Kant. Σε ένα εδάφιο της *Μεταφυσικής των Ηθών* ο Kant περιγράφει μια περίπτωση κατά την οποία

«κάποιος που δαγκώθηκε από ένα λυσσασμένο σκύλο αισθάνεται ήδη την λύσσα [στο πρωτότυπο: Wasserscheu, υδροφοβία] να επέρχεται. Εξήγει σε επιστολή που αφήνει πως αφού, καθ' όσον γνωρίζει, η ασθένεια αυτή είναι ανίατη, θα αφαιρέσει την ζωή του ώστε να μην βλάψει και άλλους στην παράνοιά του (το προανάγκρουσμα της οποίας ήδη αισθάνεται). Έπραξε εσφαλμένα;»²⁸

Το ανωτέρω, κατά τον Kant, συνιστά περιπτωσιολογικό ερώτημα (casuistische Frage), το οποίο επιλέγει στο σημείο αυτό να αφήσει αναπάντητο, φαίνεται όμως να το απαντά στις *Διαλέξεις για την Ηθική*:

«Σε περιπτώσεις κατά τις οποίες ο άνθρωπος είναι ενόλωτος στην ατιμίαση, το καθήκον τον δεσμεύει να εγκαταλείψει την ζωή του παρά να ατιμάσει την ανθρωπότητα [στο πρωτότυπο: humanity] στο πρόσωπό του. [...] Εάν κάποιος δεν έχει άλλο τρόπο να διαφυλάξει την ζωή του πέρα από το να ατιμάσει την ανθρωπότητά του, θα ήταν προτιμότερο να την θυσιάσει. Στην περίπτωση αυτή, πράγματι, θέτει την φυσική του ζωή σε κίνδυνο, ωστόσο αισθάνεται πως όσο έχει ήδη ζήσει,

28. I. KANT, *The Metaphysics of Morals*, § 423-424 [η μετάφραση δική μου].

έχει ζήσει με τιμή. Δεν έχει σημασία ο άνθρωπος να ζήσει πολύ (διότι δεν είναι η ζωή του που χάνει λόγω του γεγονότος, αλλά μόνον η παράταση της ζωής του, αφού η φύση έχει ήδη καθορίσει πως αυτός μια μέρα θα πεθάνει)· αυτό που έχει σημασία είναι όσο ζει να το πράττει με τιμή, και να μην ατιμάζει την αξιοπρέπεια της ανθρωπότητας. Εάν τώρα δεν μπορεί να ζήσει άλλο κατ' αυτόν τον τρόπο, δεν μπορεί να ζήσει καθόλου· η ηθική ζωή του έχει έλθει στο τέλος της. Αλλά η ηθική ζωή έρχεται στο τέλος της, εάν δεν συνάδει πλέον με την αξιοπρέπεια της ανθρωπότητας. [...] Όταν πλέον δεν μπορώ να ζήσω με τιμή, και καθίσταμαι λόγω αυτού ανάξιος να ζω, δεν μπορώ να ζήσω ούτως ή άλλως. Είναι πολύ προτιμότερο, επομένως, να πεθάνω με τιμή και υπόληψη από το να παρατείνω την ζωή μου για λίγα χρόνια μέσω μιας αναξιοπρεπούς πράξης».²⁹

Σε ποια περίπτωση θα θεωρούσε, όμως, ο Kant πως ο άνθρωπος ατιμάζει την ανθρωπότητα στο πρόσωπό του; Για να απαντήσουμε ευχερέστερα στο ερώτημα αυτό, ας θυμηθούμε το εξής: η ζωή του ανθρώπου ως φυσικού όντος, κατά τον Kant, διαθέτει μεν *τιμή*, αλλά όχι *αξιοπρέπεια*. Η τελευταία καθίσταται εφικτή μόνον δυνάμει της ηθικότητας, η οποία με την σειρά της θεμελιώνεται, όπως ήδη έχουμε δει, στην αυτονομία. Η αυτονομία, ωστόσο, είναι συνυφασμένη με τη λογικότητα και τους νόμους της, αφού, όπως λέει ο Kant, η αυτονομία του ελλόγου όντος «δεν μπορεί να είναι εντελώς χωρίς νόμο, [διότι στην περίπτωση αυτή] θα ήταν ουτοπία». Για να δύναται να αναχθεί ο εκάστοτε γνώμονάς μας σε καθολικό νόμο της φύσης θα πρέπει αυτός να μην αντιφάσκει προς τον εαυτό του, να μην επιθυμεί *την ύπαρξη και την μη ύπαρξη του ίδιου πράγματος ταυτόχρονα*, όπως εύστοχα το διατυπώνει η Rhodes. Όταν, επομένως, ο άνθρωπος χάνει τη δυνατότητά του να προβαίνει σε λογικές κρίσεις και, λόγω αυτού παύει πλέον να είναι ικα-

29. I. KANT, Lectures on Ethics, § 377 [η μετάφραση δική μου].

νός να ανάγει τους γνώμονές του σε καθολικούς νόμους, αδυνατεί πλέον να είναι αυτόνομος, συνεπώς να διάγει και ηθικό βίο πέραν του φυσικού. Τότε μεταπίπτει στην κατηγορία του *αποκλειστικώς φυσικού όντος*, οπότε παύει να διακρίνεται και από αξιοπρέπεια - πλέον διαθέτει μόνον *κάποια τιμή*. Αλλά πράγματι σε κάθε τέτοια περίπτωση ο άνθρωπος «ατιμάζει την ανθρωπότητα στο πρόσωπό του»; Νομίζω πως ο Kant δεν ισχυρίζεται πως *κάθε φορά που ο άνθρωπος περιέχεται σε τέτοια κατάσταση* ατιμάζει την ιδιότητα του ανθρώπου, αλλά μόνον όταν *επιλέγει ή δέχεται* ο ίδιος να περιέλθει. Εάν, για παράδειγμα, κατά την διάρκεια ενός περιπάτου στο δάσος ξεσπάσει καταιγίδα και σας χτυπήσει κεραινός οδηγώντας σας σε άγρυπνο κώμα, γεγονός που θα σας μετατρέψει από ηθικό πρόσωπο σε φυσικό ον και, συνεπώς, θα απολέσετε την αξιοπρέπειά σας, δύσκολα θα μπορούσε να ισχυρισθεί κάποιος πως δύναμι αυτού του ατυχούς συμβάντος η ανθρωπότητα έχει ατιμασθεί στο πρόσωπό σας. Η οικειοθελής και λελογισμένη επιλογή μιας τέτοιας ύπαρξης, ωστόσο, και το επίμονο γάντζωμα σε αυτήν, αυτό είναι άλλη περίπτωση...

Υπάρχουν περιπτώσεις κατά τις οποίες ο άνθρωπος μπορεί εύλογα να προδικάσει – ή να έχει ήδη αρχίσει να αισθάνεται – πως εισέρχεται βαθμιαία σε μια κατάσταση που δεν θα του επιτρέψει να διατηρήσει την αυτονομία του. Ως τέτοια θα μπορούσε να ειληφθεί η Alzheimer's σε αρχικό στάδιο, η οποία όμως εξελίσσεται ραγδαία και μέσα με την ημέρα απογυμνώνει τον άνθρωπο από τις λογικές του δεξιότητες και, συνεπώς, από την αυτονομία του. Θα μπορούσε να είναι, επίσης, ο οξύς πόνος, ο οποίος βαινει διαρκώς εντεινόμενος, και επιτρέπει στον πάσχοντα να εικάσει μετά βεβαιότητας πως σε λίγο θα έχει γίνει πλέον τόσο αφόρητος, ώστε αναπόφευκτα θα νεκρώσει κάθε ίχνος λογικότητας. Είναι, ενδεχομένως, το σύντομο διάστημα ενάρξεως που διακόπτει την άνοια, το οποίο ο πάσχων γνωρίζει πως από στιγμή σε στιγμή

θα τελειώσει, και τότε θα παύσει πάλι να είναι αυτόνομος. Σε τέτοιες περιπτώσεις, όταν, δηλαδή, η συνέχιση της ζωής αναπόφευκτα οδηγεί στην απώλεια της αυτονομίας, ο τερματισμός της ζωής κατά τον Cooley θα μπορούσε να εκληφθεί *ακόμη και ως ηθική υποχρέωση*.³⁰

3. Αντί συμπεράσματος: Η Οπτική του Συγγραφέα

Κατά τον Thomas Hill η καντιανή έννοια της αυτονομίας επιβάλλει μια συγκεκριμένη αντίληψη του ηθικού βίου, αυτήν που ο ίδιος αποκαλεί *Οπτική του Συγγραφέα* (Author Perspective), στο πλαίσιο της οποίας κάθε ένας από εμάς γίνεται ο συγγραφέας της ζωής του πραγματοποιώντας συγκεκριμένες επιλογές και ενεργώντας μέσα στον κόσμο. Με τον τρόπο αυτό δηλώνουμε ποιοί είμαστε, ποιοι επιθυμούμε να γίνουμε, και ποιες αξίες προεσβέουμε. Το αίτημα για ευθανασία στο πλαίσιο της οπτικής αυτής θα μπορούσε να συνιστά λελογισμένη, σταθμισμένη επιλογή του τρόπου κατά τον οποίον το έλλογο ον επιθυμεί να ολοκληρώσει την αφήγηση του ηθικού βίου του: έχοντας ζήσει ως νομοθέτης στο κράτος των σκοπών, ενδέχεται το ηθικό πρόσωπο να αισθάνεται πως δεν επιθυμεί να στερηθεί την αξιοπρέπεια που καθ' όλον τον βίο του επεδίωξε. Μπορεί, επίσης, εύλογα να θεωρεί πως το πεισματικό όσο και ανέλπιδο γάντζωμα σε μια ύπαρξη που το μόνο που πλέον του υπόσχεται είναι η μη αξιοπρεπής διαβίωση δεν συνάδει με τον ηθικό βίο και πως, εάν δεν του είναι πλέον δυνατόν να διαγάγει αυτού του είδους τον βίο, δεν κρίνει σκόπιμο να διαγάγει κάποιον άλλον.

30. D. R. COOLEY, A Kantian Moral Duty for the Soon-to-be Demented to Commit Suicide, *American Journal of Bioethics* 2007 (7.6), σ. 37-44.

Επιτρέψτε μου να κλείσω την σύντομη αυτή συζήτηση με την γλαφυρή σχετική διατύπωση του Thomas Hill:

«Εάν πιστεύεις πως έχει αξία να είσαι ο συγγραφέας της ζωής σου, και εάν έχεις μόνον μια ιστορία να πεις, ας μη βιαστείς να την ολοκληρώσεις. Ορισμένες φορές, ωστόσο, για να της δώσεις το νόημα που εσύ επιθυμείς, οφείλεις να την τελειώσεις προτού αυτή χάσει το νόημά της».³¹

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- BOTTIS M., Structuring the issues in euthanasia, in: Mary Papatheodorou (eds.), *Déliquance et Insecurite en Europe*, 2001, 257. Διαθέσιμο στο SSRN.
- BRASSINGTON IAN, Killing People: What Kant Could Have Said about Suicide and Euthanasia but Did Not, *Journal of Medical Ethics* 2006 (32), σ. 571–574.
- COOLEY DENNIS R., A Kantian Moral Duty for the Soon-to-be Demented to Commit Suicide, *American Journal of Bioethics* 2007 (7.6), σ. 37–44.
- GLARE PAUL A., The Euthanasia Controversy. Decision-making in Extreme Cases, *Medical Journal of Australia* 1995 (163), σ. 558.
- HILL THOMAS E., *Autonomy and Self-Respect*, Cambridge University Press, New York 1991.
- HUDSON PETER et al., *Desire for Hastened Death in Patients with Advanced Disease and the Evidence Base of Clinical Guil-*

31. T. E. HILL, *Autonomy and Self-Respect*, Cambridge University Press, New York 1991, σ. 101 [η μετάφραση δική μου].

- delines: A Systematic Review, *Palliative Medicine* 2006 (20), σ. 693-701.
- KANEKO YUSUKE, The Maxim of Suicide: One Angle on Bio-medical Ethics, *Asian Journal of Social Sciences and Humanities* 2012 (1.3), σ. 5-13.
- KANT IMMANUEL, *Lectures on Ethics*, edited by Peter Heath and J. B. Schneewind, translated by Peter Heath, Cambridge University Press, Cambridge 1997.
- KANT IMMANUEL, *The Metaphysics of Morals*, edited by Mary Gregor, Cambridge University Press, Cambridge 1991.
- KANT IMMANUEL, Τα Θεμέλια της Μεταφυσικής των Ηθών, εισαγωγή – μετάφραση – σχόλια Γ. Τζαβάρας, Δωδώνη, Αθήνα 1984.
- PATON HERBERT JAMES, *The Categorical Imperative*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia 1947.
- RACHELS JAMES, Active and Passive Euthanasia, *New England Journal of Medicine* 1975 (292), σ. 78-80.
- RHODES ROSAMOND, A Kantian Duty to Commit Suicide and Its Implications for Bioethics, *American Journal of Bioethics* 2007 (7.6), σ. 45-47.
- WITTWER HECTOR, Über Kants Verbot der Selbsttötung, *Kant-Studien* 2001 (92.2), σ. 180-209.
- ΠΡΩΤΟΠΑΠΑΔΑΚΗΣ ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ, Η Ευθανασία απέναντι στη Σύγχρονη Βιοηθική, Σάκουλας, Αθήνα 2003.